

Dzieje biurokracji na ziemiach polskich tom II

Dariusz Szewczuk
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Urzędnicy Chełmskiej Dyrekcji Naukowej (1864-1918)

Utworzona w 1864 r. Chełmska Dyrekcja Naukowa była jedną z dziesięciu tego typu instytucji nadzoru oświatowego powołanych na terenie Królestwa Polskiego przez carat.¹ Początkowo funkcjonowała ona na terenie ówczesnych powiatów: krasnostawskiego, hrubieszowskiego i zamojskiego, a szkoły z pozostałych powiatów guberni lubelskiej zostały poddane jurysdykcji Lubelskiej Dyrekcji Naukowej.² Przeprowadzona w 1866 roku reforma administracyjna dzieląca Królestwo Polskie na 10 guberni³ spowodowała zmiany w administracji oświatowej, które polegały na likwidacji w maju 1867 roku Lubelskiej Dyrekcji Naukowej i podporządkowaniu szkół z terenu całej guberni lubelskiej Chełmskiej Dyrekcji Naukowej.⁴ Instytucją zwierzchnią w stosunku do dyrekcji naukowych była początkowo Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego później nadzór nad nimi został przekazany Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego.⁵ Jednak już w 1867 roku przywrócono Okręg Naukowy Warszawski, pod którego zwierzchność przeszły instytucje oświatowe w Królestwie.⁶ Skutkiem tej decyzji było także podporządkowanie szkolnictwa w Królestwie Polskim bezpośrednio Ministerstwu Oświecenia Publicznego w Petersburgu. Na czele okręgu stanął kurator mający możliwość samodzielnego decydowania o wielu sprawach dotyczących funkcjonowania szkolnictwa elementarnego. Jed-

¹ Dziennik Praw Królestwa Polskiego (dalej DPKP), t. LXII, s. 390-404, ukaz najwyższy o organizacji Dyrekcji Naukowych w Królestwie Polskim z 30 VIII/11IX 1864 r.

² DPKP, t. LXII, s. 451-452, postanowienie Komitetu Urządzącego rozdziałające powiaty Królestwa Polskiego pomiędzy 10 Dyrekcji Naukowych w z 19 IX/1 X 1864 r.

³ DPKP, t. LXVI, s. 116 -193, ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego z 19/31 XII 1866 r.

⁴ „Люблинские Губернские Ведомости”, R. 1867, nr 52.

⁵ Szerzej na ten temat: T. Manteuffel, *Centralne władze oświatowe na terenie byłego Królestwa Kongresowego (1807-1915)*, Warszawa 1929.

⁶ K. Poznański, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 roku*, Wrocław 1968, s. 288-289.

nak część decyzji musiał uzgadniać lub przekazywać do rozpatrzenia Ministerstwu Oświaty w Petersburgu.⁷

Podział administracyjny Królestwa Polskiego na gubernie, a w sprawach oświatowych na dyrekcje naukowe podporządkowane ONW przetrwał do wyodrębnienia w 1912 roku guberni chełmskiej, którą wyłączono spod zarządu general-gubernatora warszawskiego. Nowa gubernia powstała ze wschodnich części wcześniejszych guberni siedleckiej oraz lubelskiej a do nowego podziału administracyjnego dostosowano administrację oświatową.⁸ Chełmska Dyrekcja Naukowa objęła swym nadzorem instytucje oświatowe znajdujące się na terenie nowoutworzonej guberni. Została wyłączona spod władzy kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego i przeszła do Kijowskiego Okręgu Naukowego, którego kurator A. N. Derewickij przejął ogólny nadzór nad oświatą w guberni chełmskiej.⁹

Najważniejszą rolę w strukturze dyrekcji naukowych pełnili naczelnicy, których zadaniem był bezpośredni nadzór nad szkołami na podległym im obszarze. Do ich obowiązków należało wizytowanie szkół elementarnych gminnych i miejskich oraz dbanie o ich rozwój i stan materialny. W swych raportach i sprawozdaniach przedstawiali kuratorowi propozycje przedsięwzięć służących rozwojowi oświaty, a także lepszemu zabezpieczeniu materialnemu nauczycieli. Podległo im także szkolnictwo prywatne oraz wyznaniowe które kontrolowali co do jakości prowadzonych zajęć i zgodność ich programu z rozporządzeniami władz. Sprawowali nadzór nad szkołami średnimi pilnując właściwego wykładu przedmiotów, wykonywania zarządzeń wyższych władz oświatowych oraz kontrolowali ich finanse.¹⁰ Mieli również prawo do nadzorowania szkół podległych innym ministerstwom a sprawozdania z uwagami po ich wizytacji przekazywali kuratorowi okręgu, który przedstawiał je władzom zarządzającym tego rodzaju szkołami.¹¹ Byli odpowiedzialni za wykonywanie rozporządzeń kuratorów okręgów naukowych oraz Ministerstwa Oświaty Narodowej Imperium Rosyjskiego w podległych im instytucjach oświatowych. Informowali kuratora o stanie i liczbie szkół elementarnych, występujących problemach, rozbudowie szkół, szkolnictwie wyznaniowym i prywatnym oraz bibliotekach szkolnych.¹²

Do ich prerogatyw należało podejmowania decyzji o zatrudnieniu nauczycieli szkół elementarnych. Będąc zwierzchnikami nauczycieli szkół elementarnych wy-

⁷ DPKP, T. LXVII, s. 65, ustawa o Okręgu Naukowym Warszawskim z 15/27 V 1867 r.

⁸ A. Wrzyszczyk, *Gubernia chełmska. Zarys ustrojowy*, Lublin 1997, s. 56-57.

⁹ Tenże, *Chełmska Dyrekcja Naukowa (1864-1918)*, [w:] *Polska lat dziewięćdziesiątych. Przemiany państwa i prawa*, t. III, Lublin 1997, s. 598.

¹⁰ DPKP, t. LXII, s. 393-397, ukaz najwyższy o organizacji Dyrekcji ... z 30 VIII/11IX 1864 r.; DPKP, t. LXVII, s. 63, ustawa o Okręgu Naukowym Warszawskim z 15 V 1867 r.

¹¹ A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, t. I, Warszawa 1880, s. 269.

¹² D. Szewczuk, *Funkcjonowanie rosyjskiego nadzoru szkolnego na terenie Lubelszczyzny*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. I, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin-Siedlce 2008, s. 242-244.

wierali nacisk na naczelników powiatów, wójtów oraz burmistrzów w sprawach dotyczących bytu nauczycieli oraz stanu materialnego szkół. Naczelnicy podejmowali także decyzje o udzieleniu pomocy finansowej samorządom w budowie i remontach szkół. Mieli również wpływ na podejmowanie decyzji o zakładaniu prywatnych szkół elementarnych, a po Rewolucji 1905 r. także prywatnych szkół średnich bowiem od ich pozytywnej opinii zależała zgoda kuratora okręgu. Uczestniczyli także w spotkaniach u kuratora okręgu podczas których omawiano różnego rodzaju sprawy związane z oświatą.¹³

Siedzibą naczelnika Chełmskiej Dyrekcji Naukowej po jej powstaniu był początkowo Chełm. Powodowało to utrudnienia w kontaktach urzędowych naczelnika dyrekcji z władzami gubernialnymi dlatego w roku 1878 kurator ONW T. Wite zezwolił na przeniesienie siedziby dyrekcji do Lublina. Jego następcą - A. Apuchtin - podjął w roku 1892 inicjatywę powrócenia do stanu poprzedniego co napotkało opór ze strony ówczesnego gubernatora lubelskiego W. F. Tchorżewskiego. Gubernator wpłynął na zaniechanie tej inicjatywy i pozostawienie siedziby dyrekcji w Lublinie. Stan ten utrzymał się do wydzielenia guberni chełmskiej i reorganizacji administracji oświatowej na tym terenie. Chełm podniesiony do rangi miasta gubernialnego stał się ponownie siedzibą dyrekcji naukowej, której jurysdykcja rozciągała się nad szkołami guberni.¹⁴

Pierwszym naczelnikiem dyrekcji chełmskiej został mianowany Teofan Lebie-dincew profesor zwyczajny Akademii Duchownej w Kijowie. Objął on swój urząd podobnie jak większość mianowanych wówczas naczelników dyrekcji naukowych w początkach 1865 roku.¹⁵ Po sześciu latach pracy został on zastąpiony w 1872 roku przez Siergieja Aleksandrowicza Markowa, który wcześniej pracował jako naczelnik Kieleckiej Dyrekcji Naukowej.¹⁶ Markow jako naczelnik chełmskiej dyrekcji przepracował w sumie 6 lat od 1872 do 1878.¹⁷ Po nim urząd naczelnika objął w 1879 roku Piotr Grigoriewicz Rublewskij, który pełnił swą funkcję aż 17 lat do roku 1895.¹⁸ Był on najdłużej pełniącym obowiązki spośród wszystkich naczelników Chełmskiej Dyrekcji Naukowej. Pierwsze 40 lat funkcjonowania dyrekcji i zaledwie 3 osoby pełniące funkcję naczelnika świadczą o stabilizacji obsady na tym stanowisku.

Następne lata przynoszą zdecydowanie szybszą rotację w obsadzie osobowej tego urzędu. Następcą Rublewskiego - Władimir Awakumowicz Istomin pełni obowiązki naczelnika 5 lat od 1896 do 1901 roku.¹⁹ Kolejnych trzech naczelników sprawuje swój urząd jeszcze krócej: Iwan Iwanowicz Niedumow - 4 lata, Władimir Fiodo-

¹³ D. Szewczuk, *Funkcjonowanie rosyjskiego nadzoru...*, s. 242-244.

¹⁴ A. Wrzyszczyk, *Chełmska Dyrekcja...*, s. 601-602.

¹⁵ K. Poznański, *Reforma szkolna...*, s. 290.

¹⁶ „Kurier Lubelski”, nr 13 z 4/16 II 1872r.

¹⁷ Памятная книжка люблинской губернии, за 1877 год, s. 50.

¹⁸ Тамże, за 1878 год, s. 59; тамże, за 1895 год, s. 188.

¹⁹ Тамże, за 1896 год, s. 189; тамże, за 1901 год, s. 170.

rowicz Ochrimienko – 3 lata a Nikołaj Kuzmicz Dorofiejew – 2 lata.²⁰ Dorofiejew wcześniej pełnił obowiązki naczelnika Płockiej Dyrekcji Naukowej.²¹ Dopiero ostatni z naczelników dyrekcji chełmskiej Fiodor Wasiliewicz Korałłow sprawuje swój urząd dłużej przez prawie 5 lat. Korałłow jest też pewnym wyjątkiem w gronie naczelników gdyż z dyrekcją chełmską był wcześniej związany jako inspektor szkół. Przed objęciem funkcji naczelnika chełmskiej dyrekcji naukowej pracował on najpierw jako naczelnik dyrekcji siedleckiej i krótko lubelskiej.²² Pracuje on na stanowisku naczelnika ChDN do czasu likwidacji tej instytucji w drugiej połowie 1918.²³ Co ciekawe wypłaty jego pensji zatwierdzał zastępca komisarza Oświaty Ludowej na Chełmszczyźnie, Podlasie i Polesie - Kalichiewicz, a akta w tym okresie są prowadzone w języku ukraińskim.

W przypadku nieobecności naczelnika dyrekcji lub wakatu na tym stanowisku pełniła czasowo jego obowiązki osoba wyznaczona przez kuratora okręgu. Często funkcją taką byli obarczani inspektorzy rejonów szkolnych. W połowie 1910 roku inspektor Giljarowski decyzją kuratora zastąpił naczelnika do czasu przybycia mianowanego na to stanowisko N. K. Dorofiejewa.²⁴ Dwukrotnie pełnił obowiązki naczelnika inspektor Agranowski. Po pierwszy raz w 1911 roku zastąpił on Dorofiejewa gdy ten wyjechał na urlop. Kurator zezwolił by Agranowski na czas pełnienia obowiązków naczelnika dyrekcji przeniósł się do Lublina. Poleciał jednocześnie inspektorowi by nadal nadzorował szkoły w podległym rejonie.²⁵ Z drugim przypadkiem mamy do czynienia na początku 1914 roku gdy Agranowski zastępował naczelnika Korałłowa, który udał się do Kijowa.²⁶ Podczas wojny naczelnika Korałłowa kilkakrotnie zastępował inspektor A. P. Juszkiewicz. Pełnił on obowiązki pod koniec 1916 roku gdy naczelnik wizytował ewakuowane szkoły: chełmską maryjską szkołę żeńską znajdującą się w Odessie oraz leśnięńską wyższą szkołę elementarną przewiezioną do monasteru w powiecie sorokskim guberni besarabskiej.²⁷ Ostatni raz zastąpił go w lipcu 1917 roku gdy naczelnik ChDN został przez zwierzchników oddelegowany do zajęcia się zabezpieczeniem zabytków zleconego mu przez Akademię Nauk.²⁸

²⁰ Ustalane na podstawie corocznych wydań „Памятной книжки люблинской губернии” z lat 1902-1911.

²¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Dyrekcje Szkolne (dalej DS), Akta osobowe, sygn. 961, k. 99, kurator ONW do A. Giljarowskiego z 3 V 1910 r.

²² APL, DS, Akta osobowe, sygn. 1332, k. 1-2, nominacja Korałłowa na naczelnika SDN z 30 XI 1910 r.; tamże, k. 145, nominacja Korałłowa na naczelnika LDN z 17 XII 1910 r.; tamże, k. 194-195, nominacja Korałłowa na naczelnika ChDN z 21 XII 1913 r.

²³ APL, Chełmska Dyrekcja Szkolna (dalej ChDS), Akta ogólne, sygn. 404, k. 181-185, требовательная ведомость за июль 1918 год и сентябрь 1918 год.

²⁴ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 961, k. 99, kurator ONW do A. Giljarowskiego z 3 V 1910 r.

²⁵ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 12, k. 77, kurator ONW do naczelnika ChDN z 9 XI 1911 r.

²⁶ Tamże, k. 125, naczelnik ChDN do inspektora Agranowskiego z 26 I 1914 r.

²⁷ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 1129, k. 241, naczelnik ChDN do kuratora KON z 24 X 1916 r.

²⁸ Tamże, k. 136-138, формулярный список о службе А. П. Янушкевича от марта 1915 года.

Urzednicy Chełmskiej Dyrekcji Naukowej

Prowadzenia działalności nadzorującej oświatę na podległym naczelnikowi terenie wymagało stworzenia zaplecza w postaci kancelarii dyrekcji. Potrzebna była ona do prowadzenia korespondencji zarówno ze zwierzchnikiem (kuratorem okręgu), władzami administracji państwowej na terenie guberni jak i szkołami. Zgodnie z postanowieniem Komitetu Urządzącego i Rady Administracyjnej personel kancelarii dyrekcji stanowili: referent, buchalter zajmujący się księgowością oraz urzędnik kancelaryjny - archiwariusz. Oprócz wyżej wymienionych i naczelnika dyrekcji przewidywano etat dla dwóch pisarzy i woźnego.²⁹ Od roku 1900 wśród pracowników dyrekcji pojawiają się inspektorzy szkół.³⁰

Tabela I. Obsada stanowiska referenta w kancelarii ChDN w latach 1870-1918.

imię i nazwisko	referent w latach
Mark Prokofiewicz Strizewski	1870-71
Michaił Własijewicz Ogijewski	1872-1873
Ilia Karpowicz Krzyżanowski	1874-83 ¹
Jewłampij Stiepanowicz Szurowski	1884
Osip Iwanowicz Kaliniewicz	1885-86
Piotr Siemienowicz Ułaszkiwicz	1887-89
Piotr Wasiliewicz Głowacki	1890-1891
Michaił Nikołajewicz Machnowicz	1892-98
Konstantin Ilicz Moskwini	1899-1900
Aleksander Fomicz Szutowski	1901-09
Filip Osipowicz Zdanowski	1910
Piotr Iwanowicz Klim	31 I/13II 1910 – VI 1918

¹ w 1881 roku wakat na stanowisku referenta

Źródło: opracowanie własne, na podstawie: „Памятная книжка люблинской губернии”, roczniki od 1870 do 1912; APL, DS, Akta osobowe, sygn. 3066, k. 90-96; APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 404, k. 139-141.

Po zmianach w zasięgu terytorialnym dyrekcji w 1913 roku naczelnik dyrekcji podjął starania o powiększenie osobowego stanu podległej mu kancelarii i poprawę warunków płacowych pracowników. Wystąpił o przyznanie etatu dla buchaltera z pensją 1200 rubli rocznie oraz zwiększenie pensji referenta do 1500 rubli rocznie. Wnioskował także o zwiększenie środków na utrzymanie dyrekcji i wynajem pomieszczeń, które od 1911 roku wynosiły 1600 rubli i nie były wystarczające. Tym bardziej, że zakres spraw, za które odpowiadała kancelaria ChDN był bardzo szeroki a dodatkowo jej pracownicy stanęli przed koniecznością pozyskania odpowiednich budynków, zawierania umów o najmie, przekwalifikowania środków zwiększonych

²⁹ DPKP, t. LXII, s. 450-455, postanowienie Komitetu Urządzącego w sprawie etatu dyrekcji naukowych z 19 IX/ 1 X 1864 r.

³⁰ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 33, k.1-2, kurator ONW do naczelnika ChDN z 5 X 1900 r.

dla istniejących szkół, asygnowania pieniędzy na nowo otwarte szkoły, utworzenia faktycznego tych szkół i ich wyposażenia i wyznaczenia nauczycieli. Wszystkie te działania zwiększały zadania kancelarii ChDN i powodowały nadmierne obciążenie jej pracowników. Naczelnik pisał o tym kuratorowi następująco: „Już referent i najemni pracownicy kancelarii pracują bez świąt i dni wolnych”. Wzrosły także koszty utrzymania kancelarii i musiano sięgnąć po dodatkowe środki finansowe, których brakowało co w połączeniu z brakiem personelu utrudniał jej pracę.³¹

Prośby naczelnika częściowo spełniono zwiększając w latach 1913-1915 liczbę personelu kancelarii do której obok naczelnika dyrekcji i inspektorów mieli wchodzić: sekretarz (referent), buchalter, registrator i kierownik księgarni, archiwariusz oraz trzech pracowników najemnych.³²

W strukturze kancelarii dyrekcji najważniejszą rolę po naczelniku dyrekcji odgrywał referent. Na stanowisku tym pracowało przez cały okres istnienia chełmskiej dyrekcji naukowej 12 osób. Zmiany personalne w obsadzie stanowiska referenta były częste i do rzadkości należało by pracowano na nim dłużej niż 2-3 lata. Wyjątek stanowią cztery osoby, które pozostawały na nim dłużej: I. K. Krzyżanowski - 9 lat, A. F. Szutowski - 8 lat, P. I. Klim - 8 lat oraz M. N. Machnowicz - 6 lat. Zmiany w obsadzie stanowiska referenta przedstawia tabela I.

Tabela II. Obsada stanowiska buchaltera w kancelarii ChDN w latach 1870-1912.

imię i nazwisko	buchalter w latach.
Michaił Własijewicz Ogijewski	1870-1871
Ilia Karpowicz Krzyżanowski	1872-73
Kosma Prokofiewicz Samokwasow	1874 -1876
Wasyli Trofimowicz Samojlewicz	1877 -1878
Józef Stanisławowicz Ciotuski	1879 - 1881
Gierasim Stiepanowicz Łuzanowski	1882 - 1883
Osip Iwanowicz Kaliniewicz	1884
Władimir Pietrowicz Biernacki	1885-86
Ipoli Ipolitowicz Mołczanowski	1887-90
Nikołaj Nikołajewicz Liszniewicz	1892-94, 1900-1906
Iwan Jakowlewicz Jefimow	1895-99
Osip Antonowicz Charłampowicz	1/14 VIII 1906 – 1/14 I 1907
Władimir Pietrowicz Timofiejewicz	1908
Filip Osipowicz Zdanowski	1909
Roman Osipowicz Rudnicki	1910
Iwan Markowicz Romaniuk	1911

Źródło: Opracowane na podstawie „Памятная книжка люблинской губернии”, roczniki od 1870 do 1912; APL, DS Akta osobowe, sygn. 343, k. 446-454.

Warto dodać, że w okresie I wojny światowej pełniący obowiązki referenta P. I. Klim został zmobilizowany. Jego obowiązki przejął zapasowy nauczyciel M. I. Ba-

³¹ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 322, k. 1-2, naczelnik ChDN do kuratora KON z 11 XI 1913 r.

³² M. Stankowa, *Chełmska Dyrekcja Szkolna. Wstęp do inwentarza*, maszynopis, Lublin 1960, s. 3, 6.

zarnik, który w grudniu 1914 odszedł na stanowisko wychowawcy w Siedleckim Instytucie Nauczycielskim. Zastąpił go kolejny nauczyciel zapasowy J. Sokołowski na opłacenie którego naczelnikowi brakowało pieniędzy, gdyż gubernia chełmska była okupowana.³³ Klim powrócił na swoje stanowisko w 1916 roku i pozostał na nim do czerwca 1918 roku.³⁴

Warto także zwrócić uwagę na to, że cztery osoby pełniące funkcje referentów awansowało na to stanowisko wcześniej pracując krótko jako buchalter w kancelarii chełmskiej dyrekcji. Należeli do nich M. W. Ogijewski, I. K. Krzyżanowski, O. I. Kaliniewicz, F O. Zdanowski. Zmiany na stanowisku buchaltera były bardzo częste i następowały średnio co dwa-trzy lata. Jako buchalterzy w kancelarii ChDN pracowało w latach 1870-1911 aż 16 osób. Najdłużej sprawował tę funkcję N. N. Liszniewicz bo 8 lat, zatrudniany na tym stanowisku dwukrotnie. Częste zmiany w obsadzie personalnej etatu buchaltera przedstawia Tabela II

Tabela III. Obsada stanowiska archiwariusza w kancelarii ChDN w latach 1870-1912.

imię i nazwisko	archiwariusz w latach.
Iwan Osipowicz Trembecki	1870
Wasyli Prokofiewicz Samokwasow	1871 ¹
Kosma Prokofiewicz Samokwasow	1873
Gierasim Teofanowicz Glinki	1874
Wasyli Trofimowicz Samojlewicz	1875 - 1876
Stiepan Iwanowicz Siebowicz	1877 - 1878
Iwan Ilarionowicz Dementewicz	1879 - 1882
Władimir Pietrowicz Biernacki	1883 - 1884
Wasilij Timofiejewicz Bojarski	1885 - 1890
Osip Antonowicz Charłampowicz	11/23 VI 1891 - 1/14 VIII 1906
Władimir Pietrowicz Timofiejewicz	1907
Aleksander Antonowicz Sienko	1908 ¹
Aleksy Iwanowicz Ptaszko	1910 - 1911

¹ w 1872 i 1909 roku wakat na stanowisku archiwariusza

Źródło: Opracowane własne na podstawie: „Памятная книжка люблинской губернии”, roczniki od 1870 do 1912; APL, DS, Akta osobowe, sygn. 343, k. 446-454.

Pięciu spośród buchalterów doświadczenie w pracy kancelaryjnej zdobywało pełniąc wcześniej obowiązki archiwariusza chełmskiej dyrekcji naukowej. Należeli do nich K. P. Samokwasow, W. T. Samojlewicz, W. P. Biernacki, O. A. Charłampowicz, W. P. Timofiejewicz. Zmiany personalne na tym stanowisku były w latach 1870-1911 częste bowiem przewinęło się na nim aż 13 pracowników pełniących swoje obowiązki zaledwie przez rok lub dwa. Jedynie dwie osoby pracowały na nim dłużej: W. T. Bojarski – 5 lat oraz wspomniany już O. A. Charłampowicz, który jako archi-

³³ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 233, k. 231-232, naczelnik ChDN do kuratora KON z dnia 28 XI 1915 r.

³⁴ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 404, k. 10-12 i 100-102, требовательныя ведомости за январь 1916 года и октябрь 1916 года; tamże, k. 139-141, требовательныя ведомости за июнь 1918 года.

wariusz przepracował 15 lat. Obsadę na tym stanowisku i zmiany w poszczególnych latach obrazuje Tabela III.

„Памятная книжка люблинской губернии” do lat 90-tych poza naczelnikiem wymienia jedynie nazwiska: referenta, buchaltera i archiwariusza pracujących w ChDN.³⁵ Dopiero w latach 1894-1897 pojawia się tam informacja o dwóch pisarzach (wyższego i niższego stopnia) pracujących w kancelarii.³⁶ Kwerenda źródłowa wykazuje, że stanowisko pisarza było jednak wcześniej obsadzone. Pełnił je m.in. długoletni pracownik kancelarii ChDN - O. Charłampowicz z zawodu nauczyciel mianowany dnia 1 IV 1884 roku pisarzem w kancelarii ChDN. Pracował on w kancelarii dyrekcji ponad 22 lata z czasem awansując na stanowisko archiwariusza a przed emeryturą został w niej buchalterem. Swoje obowiązki w kancelarii ChDN łączył on z pracą nauczyciela lubelskich szkół elementarnych.³⁷ Początki jego kariery w kancelarii dyrekcji świadczą o tym, że pisarzy traktowano tam jak niższy personel pomocniczy. Uważani oni byli za pracowników najemnych i prawdopodobnie z tego względu nie umieszczano ich nazwisk w wydawanej corocznie „Памятной книжке люблинской губернии”.

Na początku 1913 roku wśród personelu dyrekcji wymieniane są trzy osoby pracujące jako tzw. „najemni pisarze”: Aleksander Pomrykin, Maria Kuszaba i Wasilij Serafimowicz oraz kurier Władimir Borys.³⁸ Dwie osoby spośród wspomnianych: M. Kuszaba i W. Serafimowicz są nadal zatrudnione na swych stanowiskach w początkach 1914 roku, a oprócz nich jako pisarz pracuje Aleksander Połuszkin oraz najemny kurier – Józef Wybacz.³⁹ Kilka miesięcy później na miejsce pisarza W. Serafimowicza przyszedł Wiktor Wasiluk natomiast pozostałe osoby pozostałe na swych stanowiskach.⁴⁰

Ważną funkcję w gronie pracowników dyrekcji pełnili inspektorzy rejonów szkolnych. Do obowiązków inspektora szkół należało wizytowanie znajdujących się na podległym mu terenie szkół elementarnych, cerkiewno-parafialnych i *gramoty*, chederów żydowskich, kantoratów ewangelickich, ochronek oraz szkół prywatnych. Zajmowali się także inspektorzy problemami finansowymi nauczycieli, interweniując u naczelnika w przypadkach niewypłacania im pensji. Inspektorzy informowali również o stanie budynków odwiedzanych szkół, a ich sugestie były często podstawą do wszczynania starań o remonty przez naczelnika u władz administracyjnych. Obowiązywała przy tym droga służbowa z udziałem naczelnika, który zwracał uwagę na powyższe problemy komisarzom ds. włościańskich, a ci władzom gminy, gdy nie

³⁵ Памятная книжка люблинской губернии, roczniki od 1870 do 1893.

³⁶ Памятная книжка люблинской губернии, на 1894 год, s. 189; там же, на 1895 год, s. 188; там же, на 1896 год, s. 189; там же, на 1897 год, s. 189.

³⁷ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 343, k. 446-454, формулярный список о службе О. А. Харламповича, z 28 IV 1910 r.

³⁸ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 323, k. 10-12, требовательная ведомость за I 1913 год.

³⁹ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 324, k. 11-13, требовательная ведомость за I 1914 год.

⁴⁰ Там же, k. 24-26. требовательная ведомость за III 1914 год.

przyniosło to skutku mógł zwrócić się bezpośrednio do gubernatora. Wiele decyzji związanych z funkcjonowaniem dyrekcji było podejmowanych podczas wspólnych posiedzeń naczelnika i podległych mu inspektorów. Zajmowano się podczas tych spotkań różnego rodzaju sprawami związanymi z działalnością dyrekcji. Podejmowano podczas nich problemy rozwoju sieci szkolnej, kompetencji inspektorów, z kontaktami z administracją szczególnie szczebla gminnego, a także sprawy egzaminów kończących edukację na szczeblu szkół elementarnych jak i ogólnego stanu kultury pedagogicznej nauczycieli.⁴¹ Swoje obowiązki w tym zakresie inspektorzy wypełniali do czasu ewakuacji guberni latem 1915 roku.⁴²

Dyrekcja Naukowa Chełmska decyzją kuratora ONW została podzielona w 1900 roku na trzy rejony. Pierwszy z nich obejmował powiat lubelski, ale bez miasta Lublina a jego inspektorem został Tomaszewski, któremu na miejsce zamieszkania wyznaczono Janów Lubelski. Drugi rejon objął powiaty: hrubieszowski, zamojski i tomaszowski, zaś jego inspektorem został Czerwiakowski z miejscem pobytu w Hrubieszowie. Rejon trzeci podlegał bezpośrednio nadzorowi naczelnika ChDN i początkowo obejmował Lublin oraz pozostałe powiaty guberni lubelskiej⁴³ z czasem został zmniejszony i znalazły się w nim tylko szkoły lubelskie a pozostałe przeszły pod nadzór inspektora Tomaszewskiego.⁴⁴ Inspektor Tomaszewski był jednym z siedmiu nowych inspektorów powołanych w Okręgu Naukowym Warszawskim w październiku 1900 roku,⁴⁵ poprzednio pracował we Włodzimierskiej Dyrekcji Naukowej.⁴⁶ Jego roczne pobory wynosiły w 1901 roku 1500 rubli pensji i 500 rubli na wydatki służbowe (wyjazdy na wizytacje, prowadzenie korespondencji itp.).⁴⁷

Na miejsce Tomaszewskiego, który zrezygnował ze swojej funkcji z powodu choroby, został w 1904 roku mianowany A. M. Kopotilow pełniący wcześniej podobne obowiązki na terenie Odeskiego Okręgu Naukowego.⁴⁸ Jego rejon obejmował powiaty: janowski, biłgorajski, krasnostawski, nowoaleksandryjski i lubelski. Po swoim poprzedniku przejął on akta szkół i rozporządzenia przekazywane do wykonania przez naczelnika dyrekcji.⁴⁹ Miejscem pobytu nowego inspektora był początkowo Janów a od 1905 r. za zgodą kuratora - Lublin, natomiast inspektora Czerwiakow-

⁴¹ D. Szewczuk, *Funkcjonowanie rosyjskiego nadzoru ...*, s. 250-252.

⁴² APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 243, k. 226-229, spis szkół wizytowanych przez inspektora Triemko w II półroczu 1914 r.; tamże, k. 247-251, informacja o liczbie szkół wizytowanych przez inspektora Triemko w pow. chełmskim i włodawskim w I półroczu 1915r. i spis tych szkół.

⁴³ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 33, k.1-2, kurator ONW do naczelnika ChDN z 5 X 1900 r.

⁴⁴ Tamże, k. 4, naczelnik ChDN do inspektora I rejonu z 7 X 1900 r.

⁴⁵ Tamże, k. 5, kurator ONW do naczelnika ChDN z 6 X 1900 r.

⁴⁶ Tamże, k. 22, inspektor I rejonu do naczelnika ChDN z 23 XII 1900 r.

⁴⁷ Tamże, k. 10-11, naczelnik ChDN do Lubelskiej Izby Skarbowej z 3 I 1901 r.

⁴⁸ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 1327, k. 1, kurator ONW do naczelnika ChDN z 12 X 1904 r.

⁴⁹ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 1327, k. 16-17, protokół wprowadzenia Kopotilowa na stanowisko inspektora ChDN z 1 XI 1904 r.

skiego najpierw Hrubieszów a potem Chełm.⁵⁰ Urodzony w 1859 roku Kopotilow był wyznania prawosławnego. Ukończył on w 1883 roku filologię słowiańsko-ruską na wydziale historyczno-filologicznym Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie i otrzymał świadectwo uprawniające do nauczania w gimnazjum. Uczył języka rosyjskiego i literatury m.in. w progimnazjum w Melitopolu i gimnazjum w Odessie, był także inspektorem zarządzającym w tym gimnazjum. W 1903 roku został mianowany inspektorem szkół najpierw w guberni jekatyrinosławskiej a później w chersońskiej, skąd przeniósł się do Królestwa Polskiego, gdzie objął identyczny urząd w dyrekcji chełmskiej. Już w niecały rok po mianowaniu inspektorem rejonu szkolnego w ChDN kurator ONW polecił mu w od sierpnia 1905 roku objąć obowiązki pomocnika inspektora szkół m. Warszawy.⁵¹

Kopotilowa zastąpił Timofiej Iwanowiczowi Cisar,⁵² który swoje obowiązki inspektorskie w dyrekcji pełnił do października roku 1907. W związku z przejściem na służbę państwową do Zamościa zdał on posiadane przez siebie akta referentowi kancelarii ChDN Szutowskiemu, który miał je przechować do czasu przybycia nowego inspektora.⁵³ Został nim Michaił Wasiliewicz Michalienko. Urodzony w 1856 roku Michalienko był wyznania prawosławnego. Ukończył w 1882 roku Wileński Instytut Nauczycielski z tytułem nauczyciela szkoły miejskiej. Swoją służbę w oświacie rozpoczął w tym samym roku od funkcji nauczyciela szkoły elementarnej 1-klasowej w Łodzi. Następnie pracował jako nauczyciel szkół miejskich w Tomaszowie Mazowieckim i Warszawie. W roku 1894 został nauczycielem etatowym bielskiego seminarium nauczycielskiego. Odznaczony kilkakrotnie orderami i medalami oraz awansowany na kolejne urzędnicze kategorie został w 1901 roku mianowany inspektorem szkół w siedleckiej dyrekcji naukowej. Kurator okręgu naukowego przeniósł go do dyrekcji chełmskiej z dniem 15 IX 1907 roku lecz już niecały rok później Michalienko przeszedł na emeryturę. Wkrótce potem kurator Wileńskiego Okręgu Naukowego mianował go inspektorem-zarządzającym wileńskiej 3-klasowej szkoły miejskiej, a trzy lata później inspektorem rejonu szkolnego w guberni witebskiej. Kurator ONW przywraca go do służby i mianuje z dniem 11 VII 1912 roku ponownie inspektorem szkolnym w guberni lubelskiej. Po reorganizacji dyrekcji zostaje on inspektorem rejonu szkolnego w ramach ChDN a decyzją kuratora KON członkiem Rady Szkolnej Eparchii Chełmskiej. Jego praca w charakterze inspektora rejonu szkolnego na terenie podległym naczelnikowi dyrekcji chełmskiej ponownie trwa około roku bowiem już

⁵⁰ Tamże, k. 23-24, inspektor Kopotilow do naczelnika ChDN z 28 XII 1904 r.; tamże, k. 31, odpowiedź kuratora ONW z 25 I 1905 r.

⁵¹ Tamże, k. 3-14, formularny spis o służbie b. inspektora narodnych училищ Холмской Учебной Дирекции А. М. Копотилова с 9 июля 1905 года.

⁵² Tamże, k. 44. *Naczelnik ChDN do inspektora Kopotilowa z 4 VIII 1905r.*

⁵³ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 1897, k. 234. *Protokół z 3 X 1907r.*

w listopadzie 1913 roku Michalienko decyzją kuratora ONW zostaje mianowany inspektorem łomżyńskiej guberni.⁵⁴

W latach 1908-1911 dochodzi do kolejnych zmian personalnych wśród inspektorów rejonów szkolnych ChDN. Kurator ONW we wrześniu 1908 roku mianuje nowym inspektorem Aleksandra Giljarowskiego. Urodził się on w 1855 roku w guberni petersburskiej. Pochodził z rodziny prawosławnego duchownego. Ukończył w 1885 roku wydział fizyczno-matematyczny uniwersytetu petersburskiego. Początkowo pracował w kancelarii Petersburskiego Konsystorza Duchownego, skąd trafił do Lublina, gdzie został urzędnikiem administracji gubernialnej. Następnie od 1887 roku zatrudniony w lubelskim gimnazjum żeńskim, gdzie w 1907 roku mianowano go na stanowisko zarządzającego gimnazjum. Półtora roku później mianowano go inspektorem rejonu szkolnego w ChDN. Giljarowski pozostał na tym stanowisku do reorganizacji dyrekcji, a następnie przeszedł do dyrekcji naukowej lubelskiej pełniąc tam za zezwoleniem kuratora obowiązki inspektorskie pomimo osiągnięcia wieku emerytalnego.⁵⁵

Pod koniec 1909 roku zgodnie z decyzją kuratora ONW obejmuje obowiązki inspektorskie w ChDN Fiodor Iwanowicz Triemko. Urodzony w 1859 roku na terenie połtawskiej guberni a pochodzący z rodziny włościańskiej jak wszyscy inspektorzy pracujący w ChDN był wyznania prawosławnego. Ukończył Połtawską Szkołę Felczerów oraz w 1889 roku Głuchowski Instytut Nauczycielski otrzymując złoty medal za wyniki w nauce. Początkowo pracował w szkołach elementarnych na terenie KON skąd przeszedł do okręgu warszawskiego gdzie w 1902 roku został mianowany nauczycielem etatowym seminarium nauczycielskiego w Solcu. Cztery lata później kurator ONW przeniósł go na podobne stanowisko do seminarium nauczycielskiego w Chełmie. W grudniu 1909 roku kurator ONW mianował go inspektorem rejonu szkolnego ChDN, gdzie pełnił on swe obowiązki także po reorganizacji.⁵⁶

Dyrekcja naukowa w połowie 1910 roku była podzielona na trzy rejony inspektorskie. Inspektorem I rejonu obejmującego powiaty lubelski, lubartowski, nowo-aleksandryjski, janowski był Aleksander Iwanowicz Giljarowskij. Był on absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego, w służbie państwowej pracował od 25 lat, a na stanowisku inspektora od roku.⁵⁷ Drugim rejonem szkolnym kierował Fidor Wasiliewicz Korałłow, jego rejon obejmował powiaty chełmski, hrubieszowski, krasnostawski. Korałłow był absolwentem Petersburskiej Akademii Duchownej w służbie państwowej pracował od 19 lat w tym trzy na stanowisku inspektora.⁵⁸ Inspektorem

⁵⁴ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 1897, k. 270-273, формулярный список о службе инспектора народных училищ бельского района М. В. Михаленко с 1913 года.

⁵⁵ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 961, k. 191-199, формулярный список о службе инспектора народных училищ А. Гиляровского с октября 1914 года.

⁵⁶ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 3066, k. 179-185, формулярный список о службе инспектора народных училищ Ф. И. Тремко с сентября 1913 года.

⁵⁷ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 30, k. 51, сведения о инспекторах за 1910 год.

⁵⁸ Там же, k. 52, сведения о инспекторах за 1910 год.

trzeciego rejonu był Fiodor Iwanowicz Triemko któremu podlegały szkoły w powiatach zamojskim, tomaszowskim i biłgorajskim. Triemko ukończył Głuchowski Instytut Nauczycielski pracował w służbie państwowej od 19 lat a jako inspektor od pół roku.⁵⁹

Powyższy stan osobowy uległ zmianie już pod koniec listopada 1910 roku, gdy kurator ONW mianował F. W. Korałowa naczelnikiem siedleckiej dyrekcji naukowej.⁶⁰ Na stanowisku inspektora rejonu szkolnego zastąpił go Aleksander Aleksandrowicz Agranowski, który ukończył Szkołę Aleksandryjską i zanim objął stanowisko inspektora pracował 16 lat w służbie państwowej.⁶¹ Pochodzący ze szlachty Agranowski urodził się około 1863 roku w guberni moskiewskiej i był wyznania prawosławnego. Ukończył wydział prawa Uniwersytetu Moskiewskiego. Odbył służbę wojskową m.in. w szkole junkrów oraz szkolił żołnierzy, a w 1894 roku został przeniesiony do rezerwy w stopniu porucznika. Pracował następnie przez kilka lat jako urzędnik w instytucjach ministerstwa sprawiedliwości skąd przeniósł się do Okręgu Naukowego Warszawskiego. W roku 1904 został urzędnikiem w kancelarii ONW, gdzie przepracował 6 lat, podczas których był kilkakrotnie odznaczony odznakami i medalami oraz nagrodami pieniężnymi po 700, 365 i czterokrotnie po 600 rubli. W lutym 1911 roku został inspektorem rejonu szkolnego ChDN i pozostał na tym stanowisku, także po wydzieleniu guberni chełmskiej.⁶² Obowiązki inspektora Agranowski zaczął pełnić w marcu 1911 roku po przejęciu z rąk inspektora zarządzającego chełmskim seminarium nauczycielskim akt i dokumentów potrzebnych do urzędowania.⁶³

Decyzją kuratora ONW z dnia 1 VII 1912 roku powstał rejon szkolny obejmujący powiaty hrubieszowski i tomaszowski na obszarze podlegającym dyrekcji chełmskiej.⁶⁴ Utworzenie czwartego rejonu szkolnego przyniosło zmiany w dotychczasowym podziale powiatów na rejonów szkolnych w dyrekcji. Dodatkowo w związku z powstaniem guberni chełmskiej i przejściem szkół z jej terenu pod zarząd Kijowskiego Okręgu Naukowego należało ustalić gdzie mają przebywać inspektorzy poszczególnych rejonów. Dotychczasowy rejon I inspektora Giljarowskiego obejmujący szkoły w powiatach lubartowskim, lubelskim, nowo-aleksandryjskim i janowskim oraz rejon II inspektora Triemko do którego należały szkoły w powiatach zamojskim i biłgorajskim miały pozostawać pod zwierzchnictwem ONW wchodząc w skład nowoutworzonej Lubelskiej Dyrekcji Naukowej. Natomiast rejon III którym zarzą-

⁵⁹ Tamże, k. 53, сведения о инспекторах за 1910 год.

⁶⁰ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 1332, k. 1-2, kurator ONW do inspektora szkół ludowych guberni lubelskiej F. W. Korałowa z 30 XI 1910 r.

⁶¹ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 30, k. 54, сведения о инспекторах за 1910 год.

⁶² APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 12, k. 30-40, Формулярный список о службе инспектора народных училищ А. А. Аграновского с марта 1911 года, poprawiany w 1915 r.

⁶³ Tamże, k. 42-46, inspektor zarządzający chełmskim seminarium nauczycielskim do naczelnika ChDN z 17 II 1911r. Protokół z przekazania akt oraz ich spis z 3 II 1911 r.

⁶⁴ Tamże, k. 30, kurator ONW do inspektora szkół m. Warszawy i naczelników dyrekcji z 12 V 1912 r.

dzał Michalienko obejmujący powiaty hrubieszowski i tomaszowski (niedawno wydzielony rejon) oraz IV inspektora Agranowskiego obejmujący szkoły w powiatach chełmskim i krasnostawskim znaleźć w obrębie zreorganizowanej Chełmskiej Dyrekcji Naukowej przechodzącej do KON.⁶⁵

Rok 1913 przyniósł kolejne zmiany w składzie personalnym inspektorów jak też w granicach poszczególnych rejonów szkolnych im podległych. Początkowo dyrekcję naukową chełmską obejmującą tereny nowo utworzonej guberni chełmskiej podzielono na trzy rejony szkolne.⁶⁶ Jednak już w lipcu 1913 roku zaczął w niej pracować czwarty inspektor rejonu szkolnego. Nowym inspektorem był Wasilij Andriejewicz Głuzdowski mianowany przez Kuratora Kijowskiego Okręgu Naukowego. W związku z jego przybyciem oraz ustaleniem granic guberni chełmskiej na nowo rozdzielono poszczególne powiaty pomiędzy rejony inspektorskie. Rejon I - włodawski został powierzony F. Triemce. Drugi rejon - chełmski objął inspektor A. Agranowski. Natomiast III rejon tak zwany zamojski objął inspektor Głuzdowski, któremu jako miejsce pobytu wyznaczono Zamość. IV rejonem nazwanym bielskim kierował z miasta Biała inspektor Michalienko.⁶⁷

Ostatni z wymienionych inspektor Michał Wasiliewicz Michalienko w nowo organizowanej dyrekcji chełmskiej pracował do końca 1913 roku. Decyzją kuratora został przeniesiony na takie same stanowisko inspektora do Łomżyńskiej Dyrekcji Naukowej.⁶⁸ Nowym inspektorem przydzielonym na jego miejsce został Jakow Nikołajewicz Kutyr syn mieszczanina, wyznania prawosławnego urodzony w 1880 roku na terenie guberni czernihowskiej. Kutyr ukończył wydział historyczno-filologiczny w Nieżnińskim Instytucie księcia Bezbородki w roku 1904. Początkowo pracował w szkołach średnich na Uralu jako nauczyciel historii i geografii, skąd trafił w 1906 roku do głuchowskiego seminarium nauczycielskiego znajdującego się na terenie Kijowskiego Okręgu Naukowego. W roku 1911 został mianowany przez kuratora ONW nauczycielem języka rosyjskiego, literatury, historii i geografii w prywatnym progimnazjum żeńskim z prawami państwowymi w Zduńskiej Woli. Już jednak po kilku miesiącach kurator ONW przeniósł go na stanowisko zarządzającego żeńskim gimnazjum nowoaleksandryjskim. W grudniu 1912 awansuje na inspektora rejonu szkolnego w guberni siedleckiej a krótko potem w związku z jej likwidacją przechodzi do Lubelskiej Dyrekcji Naukowej. Niecały rok później na początku listopada 1913 roku ponownie zmienia miejsce swojej pracy i zostaje mianowany przez kuratora KON inspektorem szkół w ChDN.⁶⁹

⁶⁵ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 30, k. 87-88, naczelnik ChdN do kuratora ONW z 28 VIII 1912 r., tamże, k. 92-94, ведомости об инспекторских участках.

⁶⁶ „Głos Lubelski”, nr 2, R. 1 (1913), s. 20.

⁶⁷ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 463, k. 1-2, naczelnik ChDN do inspektora szkół ludowych Triemko z 20 VII 1913 r.

⁶⁸ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 243, k. 52, kurator ONW do naczelnika ChDN z 18 XII 1913 r.

⁶⁹ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 1572, k. 84-94, формулярный список о службе инспектора народных училищ Я. Н. Кутыра с 11 ноября 1917 года.

W styczniu 1914 roku w skład personelu dyrekcji obok F. Korzałowa - naczelnika dyrekcji wchodziły inspektorzy: F. Triemko- inspektor I rejonu, A. Agranowski – inspektor II rejonu, D. Gołow – inspektor III rejonu.⁷⁰ Brakuje wśród wymienionych wspomnianego wcześniej inspektora J. Kutyrę, którego przywrócono na stanowisko inspektora ale zapewne nie zdążył jeszcze podjąć swoich obowiązków. Odeszli ze swych stanowisk W. A. Głuzdowski przeniesiony do kijowskiej guberni z dniem 3 XII 1913 roku, oraz M. W. Michalienko przeniesiony do guberni łomżyńskiej z dniem 11 XI 1913 roku. Na ich miejsce mianowano Jakowa Nikołajewicza Kutyrę dotychczasowego inspektora III rejonu w lubelskiej guberni, którego przeniesiono do Białej z dniem 30 X 1913 roku oraz Dymitra Iwanowicza Gołowa byłego inspektora Mglickiego powiatu z guberni czernichowskiej, który został odkomenderowany do Chełma z dniem 1 I 1914 roku.⁷¹

Już jednak w połowie 1914 roku liczba inspektorów w Chełmskiej Dyrekcji Naukowej powiększyła się z czterech do pięciu. Decyzją kuratora KON dotychczasowy inspektor szkół w guberni podolskiej Aleksiej Piotrowicz Juskiewicz zostaje czasowo przeniesiony na takie same stanowisko do ChDN.⁷² Urodzony w 1887 roku Juskiewicz był synem nauczyciela szkoły elementarnej wyznania prawosławnego. Ukończył wydział historyczno-filologiczny Uniwersytetu Moskiewskiego w 1910 roku i został w tym samym roku mianowany nauczycielem języka rosyjskiego, literatury i historii i geografii w lubelskim żeńskim gimnazjum.⁷³ Interesujące jest, że mając niewielkie bo czteroletnie doświadczenie pedagogicznego został inspektorem rejonu szkolnego. Jak widać na podstawie życiorysów pozostałych inspektorów zazwyczaj mieli oni za sobą kilkanaście lat pracy w szkolnictwie lub administracji rządowej. Juskiewicz jest pod tym względem wyjątkiem.

W pierwszych miesiącach wojny skład personalny inspektorów rejonów szkolnych był następujący. Inspektorem I rejonu - bielskiego obejmującego powiaty bielski i konstantynowski w miejsce Michalienki został inspektor J. N. Kutyr. W II rejonie - włodawskim obejmującym powiat włodawski i pięć gmin z powiatu chełmskiego na stanowisku inspektora pozostał F.I. Triemko. Na stanowisku inspektora III rejonu - chełmskiego w skład którego weszło 10 pozostałych gmin powiatu chełmskiego pozostał A.A. Agranowski. Inspektorem IV rejonu - hrubieszowskiego obejmującego powiat hrubieszowski został czasowo odkomenderowany z guberni podolskiej A. P. Juskiewicz. W rejonie V - zamojskim w którego skład weszły powiaty zamojski, biłgorajski i tomaszowski inspektorem został Dymitr Iwanowicz Gołow.⁷⁴

⁷⁰ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 324, k. 11-13, требователя на ведомость за январь 1914 год.

⁷¹ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 340, k. 102-105, concept informacji naczelnika ChDN o zmianach osobowych w składzie dyrekcji i podległych jej szkołach od 1 X 1913 do 1 I 1914 roku dla potrzeb *adreskalendara* wydawanego przez Departament Heroldii przesłany do kuratora KON.

⁷² APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 1129, k. 47, kurator KON do naczelnika ChDN z 21 VIII 1914 r.

⁷³ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 1133, k. 20-22, формулярный список о службе А. П. Юшкевича с октября 1910 года.

⁷⁴ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 241, k. 2, ведомости о инспекторах с 1 июля 1914 года.

W momencie wybuchu wojny inspektor Agranowski jako oficer rezerwy w stopniu kapitana zgłosił się do wojska prosząc jednocześnie o zachowanie jego funkcji inspektorskiej w ChDN.⁷⁵ Został on przydzielony do służby w pododdziale moskiewskiej obrony krajowej, przerzuconym w sierpnia 1914 roku do Chełma.⁷⁶ Agranowski najprawdopodobniej powrócił do obowiązków inspektora w początkach 1916 roku i pełnił je do marca 1918 roku.⁷⁷

Juszkiewicz od niedawna pełniący swoje obowiązki inspektorskie w ChDN już w listopadzie 1914 roku został odkomenderowany do dyspozycji wojennego generał-gubernatora lwowskiego. Jego zadaniem było stworzenie kursów języka rosyjskiego dla nauczycieli w zajętej przez armie rosyjską Galicji.⁷⁸ Zastąpił go z początkiem stycznia 1915 roku Konstantin Andriejenko wcześniej pełniący obowiązki inspektora Nieznieńskiej Wyższej Szkoły Elementarnej. Andriejenko jako tymczasowo pełniący obowiązki inspektora szkół miał sprawować nadzór nad szkołami w powiatach zamojskim, tomaszowskim, biłgorajskim i hrubieszowskim.⁷⁹ Juszkiewicz powraca na swoje stanowisko w czerwcu 1915 roku⁸⁰ obejmując miejsce opuszczone przez D. I. Gołowa, którego przeniesiono do Humania w guberni kijowskiej.⁸¹ Swoje obowiązki inspektorskie wypełnia Juszkiewicz do końca września 1917 roku, zastępuje także kilkakrotnie naczelnika dyrekcji. Odchodzi ostatecznie na stanowisko dyrektora gimnazjum pokrowskiego, a jego dokumenty zostają przesłane kuratorowi Moskiewskiego Okręgu Naukowego.⁸²

Podczas wojny część ewakuowanych wraz z naczelnikiem dyrekcji inspektorów czasowo delegowano do innych zajęć. We wrześniu 1915 roku za zgodą ministra oświaty, kurator KON przeniósł inspektora Kutyra do pracy w kancelarii okręgu.⁸³ Nie powrócił on do obowiązków inspektorskich w dyrekcji, a w XI 1917 roku został oddelegowany do pełnienia obowiązków dyrektora gimnazjum na terenie guberni czernichowskiej.⁸⁴ Często wspomniany wcześniej inspektor Triemko został wysłany w połowie 1916 roku zgodnie z decyzją kuratora KON do okręgu naukowego piotrogrodzkiego. Miał tam pełnić obowiązki inspektora szkół ludowych w powiecie

⁷⁵ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 12, k. 165, inspektor II rejonu szkolnego Agranowski do naczelnika ChDN z 24 VII 1914 r.

⁷⁶ Tamże, k. 158, naczelnik wojskowy pow. chełmskiego do kapitana sztabowego obrony krajowej Agranowskiego z 16 VIII 1914 r.

⁷⁷ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 404, k. 10-12, требовательная ведомость за январь 1916 года; tamże, k. 172-180, требовательныя ведомости за февраль 1918 год и март 1918 год.

⁷⁸ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 1129, k. 68, kurator KON do naczelnika ChDN z 19 XI 1914 r.

⁷⁹ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 32, k. 2, Kurator KON do naczelnika ChDN z 14 XII 1914 r., tamże, k. 4, zaświadczenie wydane przez naczelnika ChDN z 10 I 1915 r.

⁸⁰ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 1129, k. 115, kancelaria wojennego generał-gubernatora lwowskiego do naczelnika ChDN z 28 VI 1915 r.

⁸¹ Tamże, k. 122, naczelnik ChDN do kuratora KON z 18 IX 1915 r.

⁸² Tamże, k. 261, kurator KON do naczelnika ChDN z 23 XI 1917 r.

⁸³ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 1572, k. 58, kurator KON do naczelnika ChDN z 19 IX 1915 r.

⁸⁴ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 1572, k. 79, kurator KON do naczelnika ChDN z XI 1917 r.

gdowskim guberni piotrogrodzkiej.⁸⁵ Stawił się tam do dyspozycji miejscowych władz szkolnych i w maju 1916 roku objął funkcję inspektora powiatu szliselburskiego.⁸⁶ Dotychczasowe obowiązki wykonywane w dyrekcji przez Triemkę przejął inspektor Juszkiewicz, który zajął się prowadzeniem buchalterii i został upoważniony do pobierania pieniędzy potrzebnych na funkcjonowanie dyrekcji. Zajął się także częścią korespondencji m.in. wysyłaniem licznych przekazów pieniężnych nauczycielom pozwalających im pobrać pensje, dodatki drożyzniane, zapomogi. Konieczność zatrudnienia inspektorów rejonów szkolnych do pracy w kancelarii dyrekcji i przejęcia przez nich obowiązków buchalterów oraz sekretarzy wynikała z powołania do wojska dotychczasowych pracowników. Na miejsce wezwanych do wojska pisarzy pracujących w kancelarii zatrudniono nauczycieli jednak i tych zaczęto powoływać do wojska.⁸⁷

W sytuacji, gdy na miejsce odwołanego inspektora nie mógł szybko pojawić się jego następca lub na jego przyjazd należało oczekiwać dłuższy czas naczelnik dyrekcji mógł wyznaczyć tymczasowego zastępcę. Przypadki tymczasowego pełnienia obowiązków inspektora rejonu są rzadkie ale widać, że zastępcami były osoby godne zdaniem naczelnika zaufania. Mamy z taką sytuacją do czynienia na przełomie 1910/11 roku po odwołaniu inspektora rejonu szkolnego F. Korąłowa mianowanego naczelnikiem SDN. Naczelnik ChDN za przyzwoleniem kuratora polecił inspektorowi zarządzającemu seminarium nauczycielskim chełmskim S. Dejniece tymczasowe pełnienie obowiązków inspektora rejonu szkolnego do przybycia nowego inspektora.⁸⁸

Warto zwrócić uwagę także na koszty funkcjonowania kancelarii, a szczególnie kwoty przeznaczane na roczne utrzymanie poszczególnych etatów. Według danych dotyczących schyłkowego okresu istnienia dyrekcji z końca 1914 roku na utrzymanie etatu naczelnika dyrekcji czynownika rosyjskiego pochodzenia miano przeznaczać rocznie 4200 rubli w tym: pensja 1440 rubli, tzw. „stołowe” 1440 rubli, na mieszkanie 720 rubli, na wyjazdy 600 rubli. Nieco mniejsze pieniądze były związane ze stanowiskiem inspektora rejonu szkolnego było to rocznie 3600 rubli z czego na jego pensję przeznaczano 960 rubli, „stołowe” 960 rubli, na mieszkanie 480 rubli, na wyjazdy 600 rubli, na prowadzenie kancelarii 600 rubli. Najmniej miał kosztować etat referenta, któremu nie przysługiwały przywileje dla czynowników pochodzenia rosyjskiego, bo tylko 900 rubli na co składało się 360 rubli pensji, 360 rubli tzw. „stołowego” i na mieszkanie 180 rubli.⁸⁹ Pensje i dodatki („stołowy” i na wyjazdy) były wypłacane personelowi co miesiąc podobnie jak i dodatek na prowadzenie kancelarii

⁸⁵ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 418, k. 288, naczelnik ChDN do inspektora Triemko z 6 IV 1916 r.

⁸⁶ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 224, k. 66, dyrektor szkół elementarnych guberni piotrogrodzkiej do naczelnika ChDN z 4 V 1916 r.

⁸⁷ APL, ChDS, Akta osobowe, sygn. 1133, k. 1-3, naczelnik ChDN do kuratora KON z 15 VI 1916 r.

⁸⁸ APL, DS, Akta osobowe, sygn. 12, k. 22, naczelnik ChDN do kuratora ONW, 30 I 1911 r.

⁸⁹ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 324, k. 139-140, naczelnik ChDN do Kijowskiej Izby Kontroli, 15 XII 1914 r., koncept.

przeznaczony dla inspektorów. Natomiast dodatek mieszkaniowy wypłacano co 4 miesiące. Pisarzom i kurierowi płacono co miesiąc jedynie pensję bez żadnych dodatków. Przeciętnie pisarze otrzymywali sumy od 10 do 45 rubli miesięcznie, a kurier 15 rubli.⁹⁰

Budżet dyrekcji przeznaczony na utrzymanie kancelarii, pensje dla naczelnika, referenta oraz inspektorów zaplanowano w 1915 roku na kwotę 20641,75 rubli. Zgodnie z nim koszty utrzymania kancelarii dyrekcji chełmskiej miały wynieść 6548,95 rubli z czego na pensje i dodatki dla naczelnika oraz referenta przeznaczono 4963,20 rubli, a na kancelarię i wydatki gospodarcze 1585,75 rubli. Oprócz tego na działalność inspektorów szkół przeznaczono 14 092,80 rubli, w tym 11692,80 rubli na pensje i dodatki dla inspektorów, a 2400 rubli na ich wydatki kancelaryjne.⁹¹ Do kwoty ogólnej budżetu dyrekcji należałoby jeszcze dodać wydatki związane z utrzymaniem tzw. zapasowych nauczycieli, którzy mieli otrzymywać po 720 rubli rocznie. W lutym 1915 roku takich nauczycieli było pięciu: Wiktor Wasiljuk, Nikołaj Kowalenko, Josif Sokołowski, Michaił Piekarskij, Iwan Bogdanow.⁹²

W ciągu 74 lat formalnego istnienia dyrekcji przewinęło się przez nią 8 naczelników a zmiany na tym stanowisku nasiliły się w początkach XX wieku. Jedynie pierwsze 40-lecie istnienia dyrekcji to okres względnej stabilności na tym stanowisku. Osoby pracujące jako naczelnicy posiadały zazwyczaj spore doświadczenie w pracy administracyjnej. Warto zauważyć, że kilku spośród nich: Markow, Dorofiejew i Korzałow zanim zostali naczelnikami Chełmskiej Dyrekcji Naukowej pełniło wcześniej podobne obowiązki w innych dyrekcjach na terenie Królestwa. Wydaje się to świadczyć o „specjalnych” względach kuratora okręgu wobec dyrekcji chełmskiej gdzie chciał mieć na stanowisku naczelnika doświadczone i co najważniejsze wypróbowane osoby. Szkoda, że brak akt osobowych większości naczelników dyrekcji utrudnia weryfikację ich wykształcenia oraz pochodzenia. Można jednak domniemywać, że osoby te posiadały wykształcenie wyższe, podobnie jak większość mianowanych na stanowiska inspektorskie. Zarówno naczelnicy jak i inspektorzy byli Rosjanami wyznania prawosławnego. Taki dobór kadry kierowniczej miał zapewne gwarantować wierne wykonywanie zadań zleconych przez zwierzchnie władze oświatowe.

Istotną rolę w tym zakresie spełniały również osoby pracujące na niższych stanowiskach w kancelarii Chełmskiej Dyrekcji Naukowej. Dostrzegalny jest jednak w jej obsadzie personalnej brak stabilności. Rzadkością byli w niej urzędnicy pełniący swoje funkcje w kancelarii przez okres dłuższy niż trzy lata. Jedynie kilka z nich było związanych z kancelarią przez wiele lat przechodząc tam przez różne szczeble kariery. Szczególnie długo pracował w niej O. A. Charłampowicz zaczynający swą karierę

⁹⁰ Tamże, k. 3-125, требовательная ведомость за 1914 год.

⁹¹ APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 325, k. 12, расходные росписание по содержанию местных учреждений на 1915 год для холмской губернии.

⁹² APL, ChDS, Akta ogólne, sygn. 325, k. 145-150, требовательная ведомостьна выдачи содержания запасным учителям за февраль 1915 года.

urzędniczą od stanowisku pisarza w 1884, który przed przejściem na emeryturę w 1907 został buchalterem. Drugą osobą co prawda o znacznie krótszym bo około 12 letnim okresie pracy w kancelarii był I. K. Krzyżanowski długoletni referent. Częste zmiany szczególnie na niższych stanowiskach świadczą prawdopodobnie o licznych obowiązkach i niezbyt satysfakcjonujących zarobkach w kancelarii. Przypadek Charłampowicza zdaje się potwierdzać szczególnie to drugie, bowiem podczas swojej długiej pracy w niej ciągle dorabiał pozostając czynnym nauczycielem.

Резюме

Чиновники Холмской Научной Дирекции (1864-1918)

Созданная в 1864 г. Холмская Научная Дирекция была одной из десяти этого типа учреждений просветительского надзора учрежденных на территории Польского Королевства русским правительством. В течении 54 лет формального существования дирекции прошло через нее 8 начальников. Лица, занимающие эту должность, располагали обычно порядочным опытом в административной работе. Характерно, что как начальники, так и инспектора были по происхождению русскими православного вероисповедания. Существенную роль исполняли также лица, работающие на более низких должностях в канцелярии Холмской Научной Дирекции. Заметно однако же в ее персональном составе отсутствие стабильности. Редкостью были в ней чиновники, исполняющие свои функции больше, чем три года.

